

บทที่ ๒

เทพชุมนุมในเรื่องพุทธประวัติ

ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังนั้น มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นเรื่องราวที่นิยมนำมาเขียนกันตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพเทพชุมนุมจัดได้ว่าเป็นภาพแสดงเหตุการณ์ตอนสำคัญที่สุดในพุทธประวัติ จะเห็นว่า ช่างเขียนโบราณให้ความสำคัญกับภาพนี้มาก โดยวางตำแหน่งของภาพเทพชุมนุมไว้บนฝาผนังด้านข้างตอนบนเป็นภาพใหญ่เต็มพื้นที่ผนัง แบบแผนการจัดวางตำแหน่งภาพจิตรกรรมซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบประเพณีนิยมแต่โบราณ มีดังนี้ คือบริเวณผนังหุ้มกลองตอนบนด้านตรงข้ามพระประธานมักเขียนภาพเต็มผนังตอนมารผจญ ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธานส่วนใหญ่มักเขียนภาพไตรภูมิโลกัตถฐานหรืออาจเป็นภาพเทศนาดาวดึงส์ประกอบอยู่กับฉากจักรวาล⁶ ผนังด้านข้างตอนล่างระหว่างช่องหน้าต่างมักเขียนภาพพุทธประวัติ ทศชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดก ผนังด้านข้างตอนบนทั้ง ๒ ข้าง มักเขียนเป็นภาพเทพชุมนุมเรียงเป็นแถวตลอดความยาวของผนังหันพระพักตร์สู่พระประธาน ซึ่งสันติ เล็กสุขุม สันนิษฐานว่า หมายถึงเหตุการณ์เทพชุมนุมภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธองค์⁷ ตามเหตุการณ์ที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพรรณนาไว้ในปริเฉทที่ ๑๐ อภิธรรมโพธิประวัติ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระปฐมสมโพธิกถา ดังนี้

ฝ่ายฝูงเทพเจ้าทั้งหลายอันปลาตนาการหลีกหนีด้วยกลัวภัยแห่งมาร
ทราบว่ายามาราชาราชกับทั้งมารพลแตกฉานพ่ายแพ้ และปลาตไปด้วยอำนาจ
พระมหาสัตว์ดังนั้นก็ชวนกันอุโฆษณาสาธุการถวายชัย ต่างองค์ต่างมาสู่ที่ใกล้
โพธิ-
มณฑลสถาน ฝูงนาคก็ขึ้นจากบาดาลมาสู่ที่นั่น ฝูงสุบรรณก็ออกจากพิภพแห่ง
ครุฑ หมู่เทพบุตรและพรหมทั้งหลาย ก็ออกจากพิมานแห่งตน ๆ เกลื่อนกล่นกัน
มา มีหัตถ์ถือประทีปสุคนธบุปผารวัชระประคองต่าง ๆ มาแวดล้อม พร้อมกันอุโฆษ

⁶ เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๒๔ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), ๑๑๔.

⁷ สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย : เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), ๑๗๗-๑๗๘.

ถวายชัยแก่พระมหาบุรุษว่า ชัยชนะมีแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริสวัสดิ์

ปราชัยมีแก่การผู้ปรารถนาบาปกรรมสนั่นสำเนียงนฤนาท ท้าวสหัมบดีพรหมก็
ลีลาสมาทรงเสวตฉัตรทิพย์กางกั้น พระยาภาณุมาศราชก็กล่าวทูลติยธำรง
สรรเสริญพระคุณมือเนกประการ ท้าวหมั่นวานก็ทรงเป่าวิชัยยุทธมหาสังข์
ทักษิณาวัดทัพบันลือลั่น ปญฺญสิจร เทพคนธรรมก็คีตพิชิตพิทยถวายศัพท์ ถับ
ขาน ท้าวจุโลกบาลก็มีสาธิตในทิศทั้ง ๔ และอัฐวสดียกเสนาบดี ๒๘ ก็ถือ
พระขรรค์ป้องกันโดยรอบ และแวดล้อมด้วยทวดตึงสกุมาลี ๓๒ ก็พร้อมพร้อม มี
มือถือพอบสุวรรณสิริญญารัตนประพาฬมีประการต่าง ๆ เต็มไปด้วย
เทพยทุกสมชาติเลื่อนลอยอยู่บนอากาศกระทำสักการบูชา และสุยามะเทวราชก็ทรง
ทิพยจามรมีกันแล้วด้วยทอง ถวายรำเพยพัดสันดุสิตเทวราชก็ทรงทิพยมณี
ตาลปัตรรำเพยพาน เทพย-
ดาทั้งหลายอันวิเศษก็ถือเครื่องอภิเษกประการวิธีประเภทต่าง ๆ มาห้อมล้อมพระ
มหาสัตว์เป็นบริวาร เทพยเจ้าทั่วจังหวัดหมื่นโลกธาตูล้วนทรงเพศจุเล่นการ
มหรสพมาสโมสรสถิตตั้งแต่ปฐมพิศุขเต็มตลอด คราบท่าถึงอกทิฐุพรหมโลกหา
ระหว่างมิได้

มีผู้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันไว้ว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องเทพชุมนุมเป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องมาจากภาพพระพุทธรูปประวัติเต็มผนังตอนมารผจญที่บริเวณผนังหุ้มกลองตอนบนด้านตรงข้ามพระประธาน⁸

สำหรับแนวคิดที่เชื่อว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องเทพชุมนุมภายในพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เขียนขึ้นตามเรื่องราวในพระพุทธรูปประวัติจากมหาสมยสูตรในพระสูตรตันตปิฎกที่หมื่นกายน ซึ่งมีเรื่องราวล่าวถึง ตอนที่พระพุทธเจ้า ทรงปรารภเมื่อคราวประทับอยู่ ณ ป่ามทวัน ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เขตสักกชนบท พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ องค์ ล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น และในคราวนั้นมีเหล่าอมรเทพจากหมื่นโลกธาตุ มาประชุมพร้อมกัน เพื่อเฝ้าพระพุทธองค์และหมู่พระภิกษุสงฆ์ ในการนี้พระพุทธองค์ตรัสชี้แจงให้ภิกษุรู้จักหมู่อมรเทพ ซึ่งมีหลายจำพวกคือ หมู่ยักษ์ที่เป็นกุมมเทวดา อาศัยอยู่กรุงกบิลพัสดุ์ ยักษ์ที่อาศัยอยู่เขาเวสสันตคบรรพต ยักษ์ชื่อ กุมภีร์ ที่อาศัยอยู่กรุงราชคฤห์ หมู่ท้าวมหาราช หรือ ท้าวจุโลกบาล ทั้ง ๔ และบริวาร พวกนาถที่อาศัยอยู่ในที่ต่าง ๆ พญาครุฑ ที่มีชื่อว่าจิตรสุบรรณเหล่าอมรและ

⁸ เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔, ๕๘.

พญามาร หมู่เทพต่าง ๆ หมู่มหาพรหมและคนธรรพ์⁹ อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษามีข้อสงสัยว่า หากภาพจิตรกรรมเรื่องเทพชุมนุมภายในพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เขียนขึ้นตามเรื่องราวในพระพุทธรูปประวัติจากมหาสมยสูตรในพระสุตตันตปิฎกที่ฉกนิคายจริงเช่นนั้นแล้ว ในจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าว ก็ควรมีภาพที่แสดงเกี่ยวกับภิกษุที่เป็นพระอรหันต์ทั้งหมดประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของพระพุทธรูปประวัติตอนดังกล่าวไว้ด้วย

๒.๑ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถวัดวัดบางยี่ขัน

๒.๑.๑ ประวัติวัดวัดบางยี่ขัน

วัดบางยี่ขัน ตั้งอยู่ที่ตำบลบางยี่ขัน เขตเขตบางกอกน้อย เดิมมีชื่อว่า วัดมุขราชธารามเป็นวัดที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย โดยสันนิษฐานจากศิลปโบราณวัตถุสถาน ลักษณะพระอุโบสถและพระพุทธรูป ล้วนเป็นศิลปะแบบสมัยอยุธยาทั้งสิ้นภายในพระอุโบสถมีพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ที่สลักด้วยหินทรายแดง และพระพุทธรูปทรงเครื่อง ระบบการจัดวางพระบรมฐานชุกชีเป็นแบบโบราณ บนผนังภายในพระอุโบสถทั้ง ๔ ด้าน รวมทั้งประตูหน้าต่างมีภาพจิตรกรรมฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ ภาพเขียนมีส่วนคล้ายคลึงกับที่วัดสุวรรณารามมาก ทั้งด้านฝีมือและการวางภาพ ภาพเขียนเกือบทั้งหมดอยู่ในสภาพชำรุดมาก มีประวัติว่าเคยได้รับการซ่อมแซมภาพจิตรกรรมประมาณรัชกาลที่ ๒ และสมัยรัชกาลที่ ๓ ผนังด้านหลังพระประธานเขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนเหนือมหาสมุทร โดยมีพระสงฆ์สาวกชานาปช่าย-ชวาในท่าประคองอัญชลี อันเป็นแบบแปลกจากความนิยมจึงพิจารณาว่าเป็นงานเขียนขึ้นใหม่คราวบูรณะหลังจากรัชกาลที่ ๓ มาแล้ว¹⁰ หลังจากนั้นได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลังคาพระอุโบสถของวัดบางยี่ขันอีกครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยกรมศิลปากร

๒.๑.๒ จิตรกรรมฝาผนัง

ภายในพระอุโบสถบนผนังทั้ง ๔ ด้าน มีภาพจิตรกรรม ลักษณะเป็นฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ ๓ ภาพจิตรกรรมบางเรื่องคล้ายกับที่วัดสุวรรณาราม เช่น ที่ผนังช่องภาพมโหสถซึ่งสืบได้ว่าเป็นฝีมือครูคงแป๊ะเช่นเดียวกัน และที่ผนังช่องภาพเนมิราช บริเวณมุมขวาพระประธานสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นฝีมือครูทองอยู่หรือหลวงวิจิตรเจษฎา จิตรกรเอกทั้งคู่ชอบเขียนภาพ

⁹ บัณฑิต อินทร์คง, “การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), ๑๒๘ .

¹⁰ สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), ๕๘.

ประชันกัน ปรากฏหลักฐานในหลายแห่ง ภาพเขียนส่วนใหญ่ภายในพระอุโบสถมีความงามไม่แพ้ที่วัดสุวรรณาราม แต่ปัจจุบันมีสภาพชำรุดเสียหายมาก¹¹

การวางภาพ (แผนผังที่ ๑๐) ผนังด้านล่างระหว่างหน้าต่างเขียนเรื่องทศชาติชาดก ซึ่งมีครบทั้ง ๕ ตอน แต่เนื่องจากพระอุโบสถอยู่ในระดับไม่สูงนัก อันเป็นระดับซึ่งความชื้นใต้พื้นดินขึ้นถึง และทางวัดได้ซ่อมฉาบปูนใหม่ ตั้งแต่ระดับพื้นพระอุโบสถขึ้นไปถึงภาพที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๑ เมตรกว่า พร้อมทั้งทาสีขาวไว้ ซึ่งอาจจะรวมทั้งส่วนหนึ่งของจิตรกรรมก็ได้ ภาพจิตรกรรมที่เหลือบางส่วนจึงอยู่ในระดับเส้นตรงเท่ากันหมด ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ

ผนังด้านข้าง (ผนังแป) ทั้ง ๒ ด้าน เขียนเรื่องเทพชุมนุม ๓ แถว แบบเดียวกับวัดสุวรรณาราม

ผนังด้านหลังพระประธาน เขียนภาพพระพุทธองค์ประทับยืน ยกพระหัตถ์ขวา (ปางประทานอภัย) มีสาวก ๒ องค์ ยืนพนมมือ

ผนังด้านหลังพระประธาน เขียนภาพเรื่องมารผจญ ฝีมือดีเทียบกับวัดสุวรรณาราม ภาพจิตรกรรมบริเวณนี้เป็นส่วนที่มีสภาพสมบูรณ์ที่สุด ยกเว้นบริเวณมุมบนด้านซ้าย มีรอยชำรุด และมีรอยแตกของผนัง ตั้งแต่ด้านบนลงมาจนถึงขอบประตูซ้ายด้านบน เนื่องจากการทรุดตัวของประตู

การลำดับเรื่องราวเท่าที่เหลือปรากฏในปัจจุบัน อาจจะกล่าวได้ดังนี้
บริเวณผนังด้านล่างระหว่างหน้าต่างเริ่มจากด้านซ้ายของพระประธาน เขียนเรื่องทศชาติชาดก

ผนังที่	๑	เรื่องเตมีย์ บริเวณผนังด้านขวาช่วงล่างชำรุดมาก
ผนังที่	๒	เรื่องมหาชนก
ผนังที่	๓	เรื่องพระสุวรรณสาม
ผนังที่	๔	เรื่องพระเนมิราช
ผนังที่	๕	เรื่องพระมหาสถ
ผนังที่	๖	เรื่องพระภูริทัต
ผนังที่	๗	เรื่องจันทกุมาร

¹¹ กมลลา กองสุข, “ภาพมารวิชัยในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), ๒๑-๒๒.

ผนังที่ ๘ เรื่องพระนารท

ผนังที่ ๙ เรื่องพระวิรุฬ

ผนังที่ ๑๐ ด้านหลังพระประธาน เป็นภาพพระพุทธรูปประทับยืน ยกพระหัตถ์ขวา (ปางประทานอภัย) มีสาวก ๒ องค์ ยืนพนมมือ ใช้เส้นลื่นเทาโค้งแบบบริบับัน แบ่งภาพทั้งหมดออกจากผนังส่วนอื่น พื้นล่างของภาพเป็นลายดอกไม้ร่วง พระพุทธรูปประทับยืนอยู่บนดอกบัว เขียนเป็นภาพในน้ำมีปูปัดทอง ๒ ตัว และปลา ๒ ตัว ส่วนล่างลงมาเขียนเป็นโขดหินสลับซับซ้อน พื้นผนังด้านหลังเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์เต็มตลอดทั้งผนัง

ผนังที่ ๑๑ บริเวณผนังด้านขวาช่วงบนเหนือขอบหน้าต่างเขียนเทพชุมนุม ๓ แถว แถวล่างเป็นภาพยักษ์ เทวดา และครุฑสลับกันไป ๑๓ คน คั่นด้วยตาลปัตรลายดอกไม้ พื้นหลังเป็นสีแดงสด แถวที่ ๒ มีลักษณะเช่นเดียวกัน พื้นหลังใช้สีน้ำตาลเข้มอมแดง แถวที่ ๓ ใช้พื้นหลังสีน้ำตาลอ่อนอมแดง ถัดขึ้นไปมีเส้นลื่นเทาโค้งบริบับัน สีน้ำเงิน-ขาวมีลายดอกไม้ร่วง ตอนบนเป็นภาพวิษณุในมือถือช่อดอกไม้อีกลักษณะแตกต่างกัน ทั้งเทพชุมนุมและวิษณุต่างหันหน้าเข้าสู่พระประธานทุกคน แสดงความหมายว่า เหล่าเทพต่างมาชุมนุมนมัสการพระพุทธรูป เมื่อตรัสรู้แล้ว คือพระประธาน ตอนบนสุดของภาพเป็นก้อนเมฆสีน้ำเงิน เส้นโค้งรับกับเส้นลื่นเทา

ผนังที่ ๑๒ ผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน เขียนภาพमारผจญ อยู่ในสภาพสมบูรณ์ มีรอยชำรุดบ้างเล็กน้อย เนื่องจากน้ำฝน

ผนังที่ ๑๓ ผนังด้านซ้ายพระประธาน ชำรุดลบเลือนไปหมดเนื่องจากน้ำฝนรั่ว ส่วนที่เหลือพอเห็นเค้าว่าเป็นภาพเทพชุมนุมเหมือนกับผนังทางด้านขวา

๒.๑.๓ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนัง

ผนังด้านข้าง (ผนังแป) ทั้ง ๒ ด้าน เขียนเรื่องเทพชุมนุม ๓ แถว แสดงพระพุทธรูปประวัติตอนเทพชุมนุม เมื่อพญามารและพลพรรคพากันมาคุกคามขัดขวางพระพุทธรูปก็ให้ตรัสรู้เหล่าเทวดาจากหิมันจักรวาลที่มาชุมนุมเพื่อรอชื่นชมพุทธบารมีต่างกระจายหนีไปก่อนจะกลับมาชุมนุมกันอีกครั้งเมื่อพระพุทธรูปทรงมีชัยชนะเหล่าพญามารและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะเหล่าเทวดาประกอบด้วยเทวดา ยักษ์ ครุฑนางอยู่กัณฑ์ในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์หันพระพักตร์สู่พระประธาน รวมทั้งเหล่าวิษณุ คนธรรพ์ในท่าเหาะ หันพระพักตร์มุ่งสู่พระประธานซึ่งช่างเขียนไว้แนวบนสุดของผนัง มีเส้นเทาลักษณะจีนเป็นแถบคดโค้ง ที่เรียกว่า ลายฮ่อเป็นแถบคดโค้งต่อเนื่องตลอดผนังคั่น ถัดลงมาด้านล่างเป็นอมมนุษย์ประเภทต่าง ๆ นั่งคละปะปนกันแถว เป็นแบบแผนที่มีมาก่อนแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่นที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

๒.๑.๔ ตำแหน่งของภาพ

ตำแหน่งของภาพเทพชุมนุมอยู่บริเวณผนังด้านข้าง (ผนังแป) ช่วงบนเหนือขอบหน้าต่าง ทั้ง ๒ ด้าน (แผนผังที่ ๑)

๒.๑.๕ ข้อสังเกตบางประการ

ภาพเทพชุมนุมอยู่บริเวณผนังด้านข้าง(ผนังแป)ช่วงบนเหนือขอบหน้าต่าง ทั้ง ๒ ด้าน มีเหล่าเทวดาประกอบด้วยเทวดา ยักษ์ ครุฑ นั้ปะปนกันโดยไม่ได้แบ่งชั้นตามลำดับภพภูมิเหล่าเทวดาทั้งหมดเป็นชายล้วน ไม่ปรากฏเทวดาผู้หญิง เหล่าเทวดาทุกองค์นั่งอยู่กับพื้นในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์ หันพระพักตร์สู่พระประธานที่อยู่ในปางมารวิชัย โดยมีภาพจิตรกรรมเรื่องมารผจญเขียนไว้เต็มผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน ซึ่งพระพุทธรองค์ในภาพจิตรกรรมอยู่ในปางสมาธิ แสดงให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องเทพชุมนุมเป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องมาจากภาพพระพุทธรูปประวัติเต็มผนังตอนมารผจญที่บริเวณผนังหุ้มกลองตอนบนด้านตรงข้ามพระประธาน ตามเหตุการณ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระปฐมสมโพธิกถา

๒.๒ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถวัดคูสิดาราม

๒.๒.๑ ประวัติวัดคูสิดาราม

วัดคูสิดาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชื่อเดิมว่า วัดเสาประโคน คูจากนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่แล้ว สันนิษฐานได้ว่า วัดคูสิดารามน่าจะมียามานแล้วแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา วัดคูสิดารามตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก เหนือปากคลองเขตบางกอกน้อย แขวงเขตบางกอกน้อย ในสมัยรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ (แจ่ม) พระราชธิดาองค์ที่ ๕ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีได้ปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ดังนี้

- สร้างพระอุโบสถ พระระเบียง หอระฆัง และกุฏิ ๒ คณะ
- ปฏิสังขรณ์ศาลาเก๋งและพระวิหาร

สมัยรัชกาลที่ ๒ โดยสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ทรงปฏิสังขรณ์ต่อในบางส่วนและพระราชทานนามว่า “วัดคูสิดาราม”

สมัยรัชกาลที่ ๓ มีการปฏิสังขรณ์พระอารามบางส่วนอีกครั้งหนึ่ง

สมัยรัชกาลที่ ๕ บำรุงพระอุโบสถพร้อมพระระเบียง

สมัยรัชกาลที่ ๖ มีการบูรณะอีกครั้งหนึ่ง ในการนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ

วชิรญาณวโรส (สมเด็จพระสังฆราช พ.ศ. ๒๔๔๒ – ๒๔๖๔) ได้เสด็จไปตรวจสภาพของพระ

อาราม พร้อมกันนี้ตรวจวัดที่ใกล้กันคือ วัดกุมนรินราชปักษ์และวัดน้อยทองอยู่ แล้วมีรับสั่งให้รวม วัดกุมนรินราชปักษ์ซึ่งขณะนั้นมีพระภิกษุจำพรรษาอยู่เพียงรูปเดียว เข้ากับวัดคูสิดาราม ต่อมาเมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๘๘ วัดคูสิดารามและวัดน้อยทองอยู่ประสบภัยทางอากาศจากสงครามเอเชีย บูรพา วัดคูสิดารามได้รับความเสียหายบางส่วน วัดน้อยทองอยู่เสียหายหมดทั้งวัดคงเหลือแต่กำแพงอุโบสถ เมื่อสงครามสงบแล้วพระเทพประสิทธิ์คุณเจ้าอาวาสในขณะนั้นจึงได้อนุมัติรวมวัดน้อยทองอยู่เข้ากับวัดคูสิดาราม วัดคูสิดารามจึงเป็นวัดที่รวมเอา ๓ วัดเข้าด้วยกัน

๒.๒.๒ จิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ส่วนคือ

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถและจิตรกรรมในกรอบกระจกเหนือช่องประตู

หน้าต่าง จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ เวียนแบบทักษิณาวฏ คือ มือขวาของผู้ดูอยู่ด้านพระประธาน (ซึ่งมีระเบียบการเวียนเช่นนี้เสมอ ยกเว้นเป็นบางแห่งเท่านั้น) มีการวางตำแหน่งภาพดังนี้ (แผนผังที่ ๑๑)

ผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธานบริเวณเหนือขอบประตูเขียนภาพมารผจญ

ผนังด้านหลังพระประธานเขียนภาพไตรภูมิ ตอนกลางข้างบนเขียนภาพพระเจดีย์

จุฬามณี อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

ช่วงล่างลงมาเป็นเขาพระสุเมรุ ด้านซ้ายเป็นพระอาทิตย์ทรงรถเทียมม้า การเขียนรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์นี้ น่าจะเป็นเพราะเทพ ๒ องค์ ทำให้เกิดกลางวันและกลางคืนแก่โลกมนุษย์ อันเป็นส่วนหนึ่งของภาพไตรภูมิ ซึ่งเป็นตัวแทนของความรู้ในเรื่องจักรวาลของคนเก่าแก่มาก่อนแล้ว

ผนังแปะทั้ง ๒ ด้าน เหนือระดับขอบหน้าต่างเขียนภาพเทพชุมนุม ๓ ชั้น คั่นองค์เทพแต่ละองค์ด้วยพญาคช และคั่นชั้นแต่ละชั้นด้วยลายประจำยามก้ามปู แต่ใช้เส้นสีนเทาคั่นชั้นบนสุด แล้วเขียนภาพฤๅษี นักสิทธิ์ วิชยาธร ในท่าเหาะเห็นครึ่งตัว ถือดอกไม้วางบูชาพระพุทธเจ้า พื้นที่ต่อไปจนสุดกระดานคอสองเขียนลายดอกไม้วางบนพื้นสีดำ

ผนังระหว่างประตูและระหว่างหน้าต่าง ผนังหุ้มกลองด้านหน้า และผนังแปะหรือด้านซ้ายขวาพระประธาน เขียนภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติโดยเริ่มจากผนังด้านซ้ายมือพระประธานลำดับเรื่องขึ้นไปด้านหน้าและข้ามผนังมาด้านขวา แล้วย้อนกลับไปด้านหลังพระประธาน ดังได้กำหนดผนังตามตัวเลขไว้ในผัง แสดงตำแหน่ง

ผนังด้านหลังพระประธานเขียนภาพนรกภูมิ เป็นตอนที่พระมาลัยลงมาโปรดสัตว์ในเมืองนรก เรื่องราวของพระมาลัยปรากฏในพระมาลัยสูตร กล่าวถึงพระเถระองค์หนึ่งชื่อ “พระมาลัย”

บานหน้าต่างเขียนภาพทวารบาลหันหน้าเข้าหากัน หน้าต่างละ ๑ คู่ มีทั้งหน้าเลี้ยวและหน้าอัด ได้แทนมียักษ์และลิงแบก บนบานประตุมียภาพทวารบาลยืนบนแท่น มียักษ์สวมชุดแบกมีแต่หน้าอัดหันเข้าหากันไม่ถืออาวุธ รูปแบบเช่นนี้นิยมกันมากในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ต่อมาในสมัยรัชกาลหลัง ๆ คตินิยมนี้ได้เปลี่ยนไป หันมานิยมเขียนภาพดอกไม้ ภาพโตะหมูปูชา ภาพพดยศ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นต้น

บนเพดานพระอุโบสถ ลงพื้นสีน้ำเงินคล้ายปิดทองเป็นลวดลาย ซึ่งแตกต่างไปจาก

เพดานอาคารรัตนโกสินทร์โดยทั่วไป เช่นที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ซึ่งใช้เพดานสีแดงปิดทอง เข้าใจว่าคงจะมีการซ่อมแซมและเขียนลาย เพดานในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพราะเป็นแบบที่นิยมกันในสมัยนั้นเหมือนกับเพดานอุโบสถวัดทองนพคุณ ธนบุรี และวัดกันมาศุยาราม กรุงเทพฯ

บริเวณคอสองของระเบียงหน้าและระเบียงหลัง ภาพขบวนพยุหยาตราทางชลมารคสภาพถูกน้ำฝนชะออกไปบ้าง ยังพอมองเห็นขบวนช้าง ม้า พลเดินเท้า โดยเฉพาะที่ระเบียงหลังมีภาพรถม้าแบบตะวันตก บุคคลหลายคนแต่งกายแบบตะวันตก อาคารบ้านเรือนเป็นแบบตะวันตก ซึ่งแตกต่างไปจากรูปอาคารบ้านเรือนในพระอุโบสถ สันนิษฐานว่าคงเขียนขึ้นในช่วงหลัง อาจเป็นสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งบูรณะ

๒.๒.๓ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนัง

ผนังด้านข้าง (ผนังแป) ทั้ง ๒ ด้าน เหนือระดับหน้าต่างเป็นแถวเทพชุมนุม ๓ แถวเรียงซ้อนกันขึ้นไปคั่นองค์เทพแต่ละองค์ด้วยพดยศ และคั่นชั้นแต่ละชั้นด้วยลายประจำยาม ก้ามปู เหล่าเทวดาประกอบด้วยเทวดา ยักษ์ ครุฑนั่งอยู่กับพื้นในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์ หันพระพักตร์สู่พระประธาน แถวบนสุดของผนังมีสินเทาครอบ เหนือสินเทาเป็นภาพเหล่าฤาษี นักสิทธิ์ วิทยากรในท่าเหาะเหินครึ่งตัว ถือดอกไม้ไปบูชาพระพุทธเจ้า จึงหันพระพักตร์มุ่งสู่พระประธาน พื้นที่ต่อไปจนสุดกระดานคอสองเขียนลายดอกไม้ร่วงบนพื้นสีดำ ภาพจิตรกรรมนี้แสดงเรื่องราวในพระพุทธประวัติตอนเทพชุมนุม เมื่อพญามารและพลพรรคพากันมาขัดขวางพระพุทธ-

องค์มิให้ตรัสรู้ เหล่าเทวดาจากหมื่นจักรวาลที่มาชุมนุมเพื่อรอขึ้นชมพุทธบารมีต่างกระจายหนีไปก่อนจะกลับมาชุมนุมกันอีกครั้งเมื่อพระพุทธองค์ทรงมีชัยชนะเหล่าพญามารและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นแบบแผนที่มีมาก่อนแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน

๒.๒.๔ ตำแหน่งของภาพ

ตำแหน่งของภาพเทพชุมนุมอยู่บริเวณผนังด้านข้าง (ผนังแป) ทั้ง ๒ ด้านเหนือระดับหน้าต่าง (แผนผังที่ ๒)

๒.๒.๕ ข้อสังเกตบางประการ

ภาพเทพชุมนุมซึ่งอยู่บริเวณผนังด้านข้าง (ผนังแป) ทั้ง ๒ ด้านเหนือขอบหน้าต่าง มีเหล่าเทวดาประกอบด้วยเทวดา ยักษ์ ครุฑ นั้ปะปนกันโดยไม่ได้แบ่งชั้นตามลำดับภพภูมิ เหล่าเทวดาทั้งหมดเป็นชายล้วน ไม่ปรากฏเทวดาผู้หญิง เหล่าเทวดาทุกองค์นั่งอยู่กับพื้นในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์ หันพระพักตร์สู่พระประธานที่อยู่ในปางมารวิชัย โดยมีภาพจิตรกรรมเรื่องมารผจญเขียนไว้เต็มผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน ซึ่งพระพุทธรองค์ในภาพจิตรกรรมอยู่ในปางสมาธิ แสดงให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องเทพชุมนุมเป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องมาจากภาพพระพุทธรูปประวัติเต็มผนังตอนมารผจญที่บริเวณผนังหุ้มกลองตอนบนด้านตรงข้ามพระประธาน ตามเหตุการณ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระปฐมสมโพธิกถา

๒.๓ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ

๒.๓.๑ ประวัติวัดทองธรรมชาติ

วัดทองธรรมชาติมีนามเดิมว่า วัดทองธรรมชาติวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดวรวิหาร เป็นวัดราษฎร์มีมาแต่โบราณ ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นพระอารามหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพฯ เดิมชื่อวัดทอง และในละแวกนั้นมีวัดทองตั้งอยู่ใกล้กันอีกวัดหนึ่ง (วัดทองนพคุณ) ต่างก็ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเรียกวัดที่อยู่ต้นน้ำว่าวัดทองบน และที่อยู่ตอนใต้ลงมาเรียกว่า วัดทองล่าง (ทองนพคุณ) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) หรือพระองค์เจ้าหญิงกุ พระขนิษฐาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงมีศรัทธาร่วมกับกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระภักศดา สถาปนาพระอารามขึ้นใหม่

สมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมขุนเดชอดิศร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร) เป็นแม่กองในการซ่อมแซม

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้มีการซ่อมพระอุโบสถใหม่เกือบทั้งหมดพร้อมทั้งซ่อมแซมโบราณวัตถุสถานในวัดเรื่อยมาอีกหลายครั้ง

๒.๓.๒ จิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมที่วัดทองธรรมชาติเป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ ที่มีความงดงามมาก อีกแห่งหนึ่งมีการลำดับเรื่องราวและตำแหน่งของภาพดังนี้

ผนังช่องระหว่างประตูและหน้าต่าง ด้านแป๊ะทั้งซ้ายและขวาพระประธาน เริ่มจาก ด้านซ้ายหลังพระประธาน เขียนพุทธประวัติตั้งแต่อัญเชิญสันคูลิตเทวราชมาจุติเป็นพระโพธิสัตว์ ดำเนินเรื่องข้างผนังเรื่อยมาจนไปจบตอนสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ

ผนังหุ้มกลองพระประธาน เขียนพุทธประวัติตอนโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุแก่เหล่ามัลลกะศรัย

ผนังหุ้มกลองหลังพระประธาน เขียนภาพกนกขนาดใหญ่มุมมองจากที่สูง (bird's eye view) ซึ่งต่างไปจากคตินิยมทั่วไปที่มักเขียนภาพนรก หรือภายในพุทธศาสนา ไว้บริเวณดังกล่าว

ผนังเหนือขอบบนประตูและหน้าต่าง ด้านแป๊ะทั้งซ้ายและขวาพระประธาน เขียน เทพชุมนุม ๓ ชั้น ใช้ลายหน้ากระดานเป็นตัวแบ่งในแต่ละชั้น ชั้นบนสุดคั่นด้วยเส้นสินเทาและมี ภาพฤๅษี นักสิทธิ์ วิทยาธรในท่าเหาะ

ผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน เขียนพุทธประวัติตอนมารผจญ

ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธาน เขียนเรื่องไตรภูมิ

บริเวณหลังบานประตูและหน้าต่าง ซึ่งเป็นผนังปูนมีเนื้อที่ขาวขึ้นไป เขียนเป็น เครื่องโต๊ะบูชาแบบจีน บนพื้นดำ เข้าใจว่าคงเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔

บานประตูซ้ายและขวา ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง และบานหน้าต่างทั้งซ้ายและขวา เขียนภาพทวารบาล เข้าใจว่าเขียนซ่อมใหม่เพราะดูจากลายเส้นและสีที่ใช้มีอายุอ่อนกว่าจิตรกรรม บนผนังปูน¹²

๒.๓.๒ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนัง

ผนังด้านข้าง (ผนังแป๊ะ) ทั้ง ๒ ด้านเหนือระดับหน้าต่างเป็นแถวเทพชุมนุม ๓ แถว เรียงซ้อนกันขึ้นไป ใช้ลายหน้ากระดานเป็นตัวแบ่งในแต่ละชั้น เหล่าเทวดาประกอบด้วยเทวดา ยักษ์ ครุฑนั่งอยู่กับพื้นในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์ หันพระพักตร์สู่พระประธาน ชั้น บนสุดคั่นด้วยเส้นสินเทา เหนือสินเทาเป็นภาพเหล่านักสิทธิ์ วิทยาธรในท่าเหาะ หันพระพักตร์มุ่ง สู่พระประธาน เป็นแบบแผนที่มีมาก่อนแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา ภาพจิตรกรรมแสดงเรื่องราวใน

¹² กมลลา กองสุข, “ภาพมารวิชัยในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. (วิทยานิพนธ์ศิลป- ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), ๒๒-๒๔.

พระพุทธประวัติตอนเทพชุมนุม เมื่อพญามารและพลพรรคพากันมาขัดขวางพระพุทธองค์มิให้ตรัสรู้ เหล่าเทวดาจากหิมันจักรวาลที่มาชุมนุมเพื่อรอชื่นชมพุทธบารมีต่างกระจายหนีไปก่อนจะกลับมาชุมนุมกันอีกครั้งเมื่อพระพุทธองค์ทรงมีชัยชนะเหล่าพญามารและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒.๓.๔ ตำแหน่งของภาพ

ตำแหน่งของภาพเทพชุมนุมอยู่บริเวณ ผนังเหนือขอบบนประตูและหน้าต่าง ด้านแปดซ้ายและขวาพระประธาน (แผนผังที่ ๓)

๒.๓.๕ ข้อสังเกตบางประการ

ภาพเทพชุมนุมซึ่งอยู่บริเวณผนังด้านข้าง(ผนังแปด)ทั้ง ๒ ด้านเหนือขอบหน้าต่าง มีเหล่าเทวดาประกอบด้วยเทวดา ยักษ์ ครุฑ นั้ปะปนกันโดยไม่ได้แบ่งชั้นตามลำดับภพภูมิ เหล่าเทวดาทั้งหมดเป็นชายล้วน ไม่ปรากฏเทวดาผู้หญิง เหล่าเทวดาทุกองค์นั่งอยู่กับพื้นในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์ หันพระพักตร์สู่พระประธานที่อยู่ในปางมารวิชัย โดยมีภาพจิตรกรรมเรื่องมารผจญเขียนไว้เต็มผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน ซึ่งพระพุทธองค์ในภาพจิตรกรรมอยู่ในปางสมาธิ แสดงให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องเทพชุมนุมเป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องมาจากภาพพระพุทธประวัติเต็มผนังตอนมารผจญที่บริเวณผนังหุ้มกลองตอนบนด้านตรงข้ามพระประธาน ตามเหตุการณ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระปฐมสมโพธิกถา เป็นแบบแผนเช่นเดียวกันกับวัดสุทัศนารามและวัดบางยี่ขัน

๒.๔ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย

๒.๔.๑ ประวัติวัดสุวรรณาราม

วัดสุวรรณารามเป็นพระอารามหลวงชั้นราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมเขตบางกอกน้อย ฝั่งตะวันตก ตัวพระอุโบสถหันหน้าสู่คลองเขตบางกอกน้อย เดิมชื่อวัดทอง เข้าใจว่ามีมาตั้งแต่กรุงศรี-

อยุธยา ปรากฏในพระราชพงสาวดารสมัยกรุงธนบุรีว่า คราวพม่ายกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลก พระเจ้าตากสินมหาราชจะยกกองทัพไปช่วยจึงโปรดฯ ให้ตามเชลยศึกพม่าที่จับมาได้จากค่ายนางแก้วว่าจะสมควรใจไปช่วยรบพม่าหรือไม่ แต่เชลยศึกพม่าตอบปฏิเสธ ในพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่มที่ ๒ บันทึกเหตุการณ์ตอนนี่ว่า

“มันไม่รักดีแก่เราโดยแท้ ยังนับถือเจ้านายมันอยู่และเราจะยกไปทำสงคราม ผู้คนอยู่รักษาบ้านเมืองน้อยพวกมันมาก จะแหกคุกออกไปทำแก่งลาจลข้างหลัง จะเอาไว้มิได้ จึงดำรัสให้เอาไปประหารชีวิตเสีย ณ วัดทอง คลองเขตลาดก๊กน้อย ทั้งสิ้น”

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดฯ ให้รื้อวัดทองเสีย แล้วสถาปนาใหม่ทำทั้งพระอาราม สร้างพระอุโบสถเก๋งด้านหน้า วิหาร กำแพงแก้ว และอื่น ๆ เมื่อสถาปนาแล้วเสร็จจึงพระราชทานนามใหม่ว่า วัดสุวรรณาราม นอกจากนี้สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงมีพระราชศรัทธาสร้างเครื่องป่าช้าขึ้น คือ เมรุ หอสวด หอทั้งทาน โรงโขน โรงหุ่น ระชาและพลับพลา โรงครัวพร้อมทุกอย่างถวายเป็นสมบัติในพระบรมมหาราชวัง สำหรับเป็นที่พระราชทานเพลิงศพอีกส่วนหนึ่ง วัดทองหรือวัดสุวรรณาราม จึงเป็นวัดที่ใช้ประกอบพิธีปลงศพทั้งพระศพเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ เพราะเมื่อมีการพระราชพิธีหรือต้องนำศพออกไปพระราชทานเพลิง ณ วัดนอกกำแพงพระนครแล้ว ยังต้องคำนึงถึงวัดที่มีการคมนาคมสะดวกด้วย ในสมัยแรกสร้างกรุงเทพฯ นั้น ปรากฏว่ามีเมรุที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นที่วัดสุวรรณารามนี้แห่งหนึ่ง และที่วัดอรุณราชวรารามอีกแห่งหนึ่ง ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ มีถนนหนทางมากขึ้น การคมนาคมสะดวก จึงโปรดฯ ให้สร้างเมรุขึ้นวัดสระเกศอีกแห่งหนึ่ง ปรากฏหลักฐานในหมายเหตุเรื่อง การพระราชทานเพลิงศพ เจ้านาย ขุนนาง มาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลต่อมาอยู่เนื่อง ๆ¹³

สุนทรภู่ เขียนถึงวัดสุวรรณารามในนิราศพระประธมเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๘ รำพันถึงน้องสาวที่รักที่จากไป คือฉิมและนัม น้องสาวต่างบิดา ซึ่งเป็นแม่นมของพระธิดา ในกรมพระราช-

วังหลัง ศพของแม่นมทั้งสองโปรดฯให้นำมาปลงที่วัดสุวรรณารามนี้

ในสมัยแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงมีพระราชศรัทธาในการทำนุบำรุงพระบรมพุทธานุภาพ โปรดฯ ให้สถาปนาและปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ วัดสุวรรณารามเป็นวัดหนึ่งที่โปรดให้ปฏิสังขรณ์ด้วย โปรดฯ ให้ช่างเขียนหลวง เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ครั้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ โปรดฯ ให้มีงานฉลองพระอารามต่าง ๆ ในคราวเดียวกันรวม ๕ พระอาราม คือ วัดราชโอรสาราม, วัดราชสิทธิาราม, วัดโมฬีโลกย์, วัดอรุณราชวราราม, วัดระฆังโฆสิตาราม, วัดพระยาทำ, วัดสุวรรณาราม และวัดสระเกศ ในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ

¹³ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดสุวรรณาราม หุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๕), ๑๑.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ สมัยพระครูเทพสิทธิเทพาธิบติ (ทับ) เป็นเจ้าอาวาส มีการบูรณะพระอุโบสถ เปลี่ยนข้อฟ้า ใบระกา เปลี่ยนกระเบื้องและตัวไม้อื่น ๆ ที่ชำรุด ปูพื้นภายในพระอุโบสถ การปฏิสังขรณ์ดำเนินการเรื่อย ๆ มากบ้างน้อยบ้าง เฉพาะในส่วนของพระอุโบสถมีการซ่อมแซมหน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ กรมศิลปากรได้ดำเนินการซ่อมแซมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ และกรุกระจกห้องตามผนังระหว่างหน้าต่าง¹⁴

๒.๔ .๒ จิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม มีหลักฐานแน่ชัดว่าภาพส่วนใหญ่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ การวางภาพ (แผนผังที่ ๑๒) ภาพเขียนภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณารามเขียนตามระเบียบของภาพเขียนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือผนังหุ้มกลองด้านหน้าเหนือขอบประตู ตรงข้ามพระประธานเขียนรูปมารผจญได้ลงมาระหว่างช่องประตูเขียนพุทธประวัติตอนประสูติและออกมหาภิเนษกรรม ผนังหุ้มกลองด้านหลังเขียนพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เปิดโลกทั้งสามหรือไตรภูมิ ส่วนล่างลงมาระหว่างช่องประตูหลังเขียนเรื่องเวสสันดรชาดกกัณฑ์ทศพร, กัณฑ์หิมพานต์และทศกัณฑ์

ผนังข้างทั้ง ๒ ด้าน ตั้งแต่เหนือขอบหน้าต่างขึ้นไปถึงเพดานเขียนภาพเทพชุมนุม ส่วนผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านซ้ายพระประธานเขียนเรื่องทศชาติชาดก เรียงไปตั้งแต่เดิมมีงานจิตรกรรมเดิม ด้านขวาของพระประธานเขียนเรื่องเวสสันดรตั้งแต่กัณฑ์วนประเวศน์จนจบ

นอกจากนี้ตามบานประตูและบานหน้าต่างทุกบาน ยังเขียนภาพทวารบาลด้วย¹⁵

๒.๔ .๓ ภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมฝาผนัง

ผนังด้านข้าง (ผนังแป) ทั้ง ๒ ด้านเหนือระดับหน้าต่างเป็นแถวเทพชุมนุม ๔ แถวเรียงซ้อนกันขึ้นไป ใช้ลายหน้ากระดานเป็นตัวแบ่งในแต่ละชั้น เหล่าเทวดาประกอบด้วย เทวดา ยักษ์ ครุฑ นาคนั่งอยู่กับพื้นในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์ หันพระพักตร์สู่พระประธาน ชั้นบนสุดคั่นด้วยเส้นลันทา เหนือลันทาเป็นภาพเหล่านักสิทธิ์ วิยาธรในท่าเหาะ หันพระพักตร์มุ่งสู่พระประธาน เป็นแบบแผนที่มีมาก่อนแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา ภาพจิตรกรรมแสดงเรื่องราวในพระพุทธประวัติตอนเทพชุมนุม เมื่อพญามารและพลพรรคพากันมาขัดขวางพระพุทธองค์มิให้ตรัสรู้ เหล่าเทวดาจากหิมันจักรวาลที่มาชุมนุมเพื่อรอขึ้นชมพุทธบารมีต่างกระจายหนีไปก่อนจะกลับมาชุมนุมกันอีกครั้งเมื่อพระพุทธองค์ทรงมีชัยชนะเหล่าพญามารและตรัสรู้เป็น

¹⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

พระสัมมาสัม-

พุทธเจ้า

๒.๔ .๔ ตำแหน่งของภาพ

ตำแหน่งของภาพเทพชุมนุมอยู่บริเวณ ผนังข้างทั้ง ๒ ด้าน ตั้งแต่เหนือขอบหน้าต่างขึ้นไปถึงเพดาน (แผนผังที่ ๔)

๒.๔ .๕ ข้อสังเกตบางประการ

ภาพเทพชุมนุมซึ่งอยู่บริเวณผนังด้านข้าง(ผนังแป)ทั้ง ๒ ด้านเหนือขอบหน้าต่าง มีเหล่าเทวดาประกอบด้วยเทวดา ยักษ์ ครุฑ นั้ปะปนกันโดยไม่ได้แบ่งชั้นตามลำดับภพภูมิ เหล่าเทวดาทั้งหมดเป็นชายล้วน ไม่ปรากฏเทวดาผู้หญิง เหล่าเทวดาทุกองค์นั่งอยู่กับพื้นในท่าประทับนั่งคุกเข่าพับเท้า พนมหัตถ์ หันพระพักตร์สู่พระประธานที่อยู่ในปางมารวิชัย โดยมีภาพจิตรกรรมเรื่องมารผจญเขียนไว้เต็มผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน ซึ่งพระพุทธรองค์ในภาพจิตรกรรมอยู่ในปางสมาธิ แสดงให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องเทพชุมนุมเป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องมาจากภาพพระพุทธรูปประวัติเต็มผนังตอนมารผจญที่บริเวณผนังหุ้มกลองตอนบนด้านตรงข้ามพระประธาน ตามเหตุการณ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระปฐมสมโพธิกถา เป็นแบบแผนเช่นเดียวกับวัดคูสิดราม วัดทองธรรมชาติ และวัดบางยี่ขัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนิลขลลธร